

Indián birodalom a prérin

Pekka Hämäläinen: The Comanche Empire. Yale University Press, New Haven, 2008. 500+ VIII oldal

Pekka Hämäläinen *The Comanche Empire* (A komancs birodalom) című, hat éve megjelent könyve az elmúlt években több díjat is nyert az Egyesült Államokban. Ennek oka az, hogy a mű – bár tartalmaz vitatható állításokat és kisebb hibákat – egy ma szinte ismeretlen, még nem elterjedt megközelítésmódot alkalmaz. A cím is az újdonság erejével hat a magyar – és gyanítom, sok amerikai – olvasónak. Nálunk a komancsokat legtöbbször az Amerikában csak élete végén járt Karl May regényeiből ismerjük, mint az apacsok ellenlábasaikat. Másrészt az indiánok és a birodalom szövegeket a legtöbb emberben Közép- vagy Dél-Amerika fejlett anyagi és írásos kultúrájú népeit idézi fel, nem pedig a préri lovasnomádjait. Sőt az észak-amerikai indiánokról szóló művekben sem szerepelt, hogy birodalmat, birodalmakat hoztak volna létre. A címmel és a könyvvel kapcsolatban a legnagyobb kétséget az olvasóban éppen ez, a komancs területekre használt „birodalom” vagy „császárság” (*empire*) szó ébresztheti. A könyvről írt amerikai recenziók is ezzel kapcsolatban fogalmazzák meg a legtöbb kételet.¹ Maga a szerző is bizonytalanságának ad

hangot, hogy ténylegesen ez-e a legjobb fogalom az államalakulat megjelölésére.

Személy szerint elfogadhatónak tartom a „birodalom”, illetve – ahogy azt a szerző is írja – „birodalom-jellegű” államalakulat kifejezés használatát. Egy birodalmat általában gazdasági vagy politikai egységként vagy legalábbis nagyméretű és multietnikus államalakulatként képzelnek el. Ugyanakkor ezen kritériumok nem mindig adóttak: a Német-római Birodalom például politikailag nem volt egységes, míg a Bizánci Birodalom még akkor is birodalomnak nevezte magát, amikor a területe a fővárosra korlátozódott. Ez, de az 1919–1933 között is Német Birodalomról beszélő weimari alkotmány, valamint az önmagát megkoronázó Napóleon példája is megjeleníti a „birodalom” kifejezés lényegét: A birodalom inkább öndefiníció és annak külső elismerése, amely magasabb szintet tulajdonít az adott uralkodónak és országának a többi uralkodóhoz képest. A „császári” cím, illetve a „császárság” is hasonló módon értelmezhető, a komancsok vezetői nem mint „császárok” (*emperor*) jelennek meg, az „*empire*” itt birodalmat jelent. A „birodalom-jellegű” jelző (*imperialistic*) a köznapi szóhasználatban, az államformától függetlenül különösen a 18–19. században volt elterjedt, gyakran alkalmazták még köztársasági államformával összefüggésben is, amikor például francia gyarmatbirodalomról vagy francia birodalomról beszéltek. A külső szemlélő tehát bármikor birodalomnak tekint egy államot, ha az megfelelő katonai-gazdasági erőt mutat fel (a komancsok katonai erejüket tekintve egy ideig regionális szinten domináns szerepet játszottak), és/vagy területe nagy kiterjedésű, vagy az uralkodója császárnak címezi magát. Hämäläinen az Irokéz Szövetséget is birodalom-jellegű államként írja le, ám ez meg-

¹ Az általam olvasott ismertetőket a következők: Wade, Mariah F.: *Review of „The Comanche Empire”*. <http://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2225&context=greatplainsquarterly> 2009. – letöltés: 2014. január 26.; McLynn, Frank: *Spartans of the Plains*. Lyteral Reviews. http://www.literaryreview.co.uk/mclynn_06_08.html – letöltés: 2014. január 26.; Cashion, Ty: *The Comanche Empire (review)*. *The Journal of Military History*, vol. 73. (2009) No. 2. 646–647.

kérdőjelezhető, mivel az irokézek magukat konföderációnak tekintették, külpolitikájuk pedig nem nevezhető birodalom-jellegűnek, míg ezzel szemben a komancsok igényt tartottak érdekszférára, befolyási övezetre. A másik megnevezett példa, a 17. századi Powhatan vezetett törzsszövetség, amelyet szövetséges és alávetett indián csoportok alkottak a mai Virginia és Delaware államok területén, már jobban megfelel a „birodalom” fogalmának.

A könyv monografikus jellegű, kronologikusan rendezett, összesen nyolc, különböző terjedelmű időszakot felölelő fejezetben tárgyalja a komancsok történetét. Megismerkedhetünk a komancsok eredetével, azaz, miért jelentek meg a 18. század elején a mai Új-Mexikó és Nevada területén, amikor a kőkorszakhoz hasonló gyűjtögető-vadászó életmód jellemezte őket. Ezt követően megtudhatjuk, hogyan váltak az itt élő európaiakkal való kapcsolatoknak köszönhetően lovas nomádokká, akik kezdetben csak vadászatra, később háborúban is használták a lovat, ami mobilabbá tette őket a többi indiánhoz és az európaiakhoz viszonyítva. A komancsok fejlődése, életmódjuk változása ettől fogva szoros összefüggésben állt az európaiakkal, valamint a határaikon létrejövő két független államnak, Mexikónak és az Egyesült Államoknak a helyzetével, azok egymáshoz fűződő viszonyával. „Komancséria” ugyanis egyszerre volt periféria és centrum – ahogyan azt a szerző megállapítja, azaz két ország perifériáján, de a kontinentális geopolitikai viszonyokat tekintve a centrumban helyezkedett el. Ez az egyik oka annak, hogy hamarosan jelentős terület került komancs ellenőrzés alá, mivel egyik ország sem tudta erre a számára még érdektelen területre összpontosítani erejét. Érdekes, de mások által gyakran bírált feltételezés, hogy a rendszeres komancs portyák komoly hatással voltak Mexikó meggyengülésére. A kritikusoknak igazuk van abban, hogy a mexikói belpolitika ingatlansága, a szinte állandósuló válság nem csak a komancsok rablásainak köszönhető, azonban

az északi területek (Nevada, Arizona, Texas) fölötti ellenőrzés elvesztésében a könyv szerzője által közölt adatok alapján a komancsok fontos szerepet játszottak. Az 1800-as évek első évtizedei jelentették a komancsok virágkorát: több ezer lóból álló ménesek, kézművesség és virágzó kereskedelem jellemezte ezt az időszakot, amihez Mexikót egészen a belső területéig (lényegében a fővárosig) fenyegető rabló hadjáratok társultak. A gyenge Mexikó tehetetlen volt a komancs veszéllyel szemben – a komancsok még a „skalpvadászatot” is Mexikó ellen fordították, annak szövetséges indiánjait gyilkolva Mexikótól hajtottak be fizetséget közvetítők útján – és látszólag semmi sem állhatott ennek az erős indián államnak az útjába.

Az 1846–1848-as háború során azonban Mexikó helyét az USA vette át a térségben, erősebb hadsereggel és stabil belső rendszerrel. Másrészt az 1850-es években nagy szárazság köszöntött be, ráadásul a bölényeket az indiánok régóta „túl vadászták”. Ezenkívül a komancsok még „bérbe is adtak” területeket, ahol fehérek vadásztak a legfontosabb – földművelés híján szinte kizárólagossá vált – táplálékukra, s így a bölények száma az 1860-as évekre elenyészővé válik. A komancsok emiatt kénytelenek lovaikkal táplálkozni, ami aláásta katonai erejüket (a hadjáratokra egy harcos négy-hat lovat is magával vitt, hogy pihent állatai legyenek), területük összeszűkülte, az USA lassan erődökkel kerítette be őket. Rövid lélegzetvételnyi időt jelentett a polgárháború, melynek során a térség ismét perifériává vált, lehetőséget adva a komancsok megerősödésére, hogy végül teljesen felszámolja őket a stabilizálódott USA hadserege.

A könyv bevezetőjében a szerző igen fontos szempontra hívja fel a figyelmet: a történeti irodalom az indiánokat legtöbbször mint az európai hódítás áldozatait mutatja be, akik semmit sem tudtak tenni soruk ellen, lebénulva nézték saját pusztulásukat. Az író szakítani igyekszik ezzel a megközelítéssel: a komancsokról nem az

európaiak szemszögén keresztül, hanem az indiánok felől közelítve, őket főszerepbe helyezve akar írni, keresve motivációikat, cselekedeteik mozgatórugóit, bemutatva diplomáciai manővereiket és államigazgatásuk elemeit. Önálló, a helyzettel tisztában levő, nem pedig kiszolgáltatott, az eseményekkel sodródó indiánokról akar írni. Ez a kísérlet megfelelően sikerül: a komancsok a könyvben úgy jelennek meg, mintha csak egy európai állam történelmét olvasnánk, a politikai manőverek és a gazdaságuk, területeik igazgatásának minden oka-okozata megjelenik, több lehetőséget is felvonultatva. Megismerjük, hogyan játszották ki a komancsok a fehér telepesek megfélemezésükre tett kísérleteit, sőt a diplomáciai manővereket is láthatjuk, amelyekkel egymás ellen is kijátszották a túlzottan megerősödött szomszédjaikat, vagy azokat a lépéseket, amelyekkel más törzseket előbb szövetségbe, majd függésbe vontak, végül pedig asszimiláltak. Hasonlóan mutatja be a komancsok lépéseit, szándékait, mint a mexikóiak, texasiak vagy amerikaiak motivációit, csak nagyobb terjedelemben és hangsúlyosabban.

Ugyanakkor a szerzőnek mint minden, a témában dolgozó történésznek meg kellett küzdenie azzal a problémával, hogy az indiánok nem hagytak hátra írásos emléket, így ő is csak a „fehérek” forrásaira tudott támaszkodni. Ennek következtében a komancsokkal szomszédos Mexikó és az Egyesült Államok politikája jelent meg a komancs politikát alakító tényezőként, mivel a komancsok szándékairól csak az események alapján alkothatott képet az író. Éppen ezért egy-egy esemény motívumaként több forgatókönyvet is felvázol a szerző, bizonyítékokkal és cáfolatokkal, míg végül eljut egyfajta konklúzióig. Nemcsak a történettudomány, hanem a természettudományok is megjelennek a könyvben: a komancsok egyoldalú táplálkozásából fakadó problémák, a bölények túlvadászása (maguk az indiánok és nem a fehérek idézték elő a bölények visszaszorulását, ahogy az sok szak-

irodalmi műben szerepel) és a beköszöntő szárazság mint a komancs birodalom bukásának egyik oka; mindezek vizsgálata szintén újfajta megközelítésmódot rejt magában.

A komancsok birodalma a középkori európai nomád birodalmakra (első Bolgár Birodalom, Mongol Birodalom) emlékeztet. Portyázó népességről van szó, amely gyakran demográfiai tartalékát is nő-, illetve gyerekrablással töltötte fel, gazdasági alapjait is a zsákmányszerző háborúk jelentették, míg a kereskedelmet és más munkákat valamilyen alávetett nép végezte. (A bolgár vagy a mongol birodalom esetében görögök, szlávok – a komancsoknál azonban nem létezett mezőgazdaság, míg az apacsoknál igen.) A komancsoknak azonban nem volt sem írásbeliségük, sem államapparátusuk (ellentétben például a közép-amerikai indiánokkal), így ismét csak jobb híján nevezi az író a komancsok lakta területeket „állam”-nak, inkább kerüli e fogalmat, és „terület”-et (*territory*) használ helyette.

A könyv nyelvi megfogalmazása igényes, de érthető a laikus olvasó számára is, azonban gyakran ide-oda ugrál a gondolatmenete, nem annyira a témaköröket (gazdaság, társadalom stb.), inkább a kronológiát illetően. Valójában ismétlésekről, már leírt gondolatok, események hosszú részletezéséről van szó, gyakran oldalnyi terjedelemben. Ezeket rövid visszautalásokkal elkerülhette volna az író, miközben a hosszú visszautalások sokszor megtörik az egyébként logikus, jól követhető gondolatmenetet, akaratlanul is az ismételt szöveg elé való „visszalépésre” kényszerítik az olvasót, hogy újra visszatérjen az elbeszélés „jelen idejébe”.

A könyvnek ugyanakkor sokkal több a dicsérendő tulajdonsága, amit a számos díj is mutat.² Jól átlátható térképekkel segíti a

² Bancroft Prize, the Merle Curti Award, Caughey Prize Norris and Carol Hundley Award, John C. Ewers Award, William P. Clements Prize, Kate Broocks Bates Award, Great Plains Distinguished Book Award,

szerző a helyszínek meghatározását. A forrásokot maximálisan kihasználva teljes képet sikerül vázolnia egy kevésbé ismert „birodalom”-ról, melynek létét – a korábban kifejtett okok miatt – sok történész vitatja. Mivel a szerző a forráshiányt a már fent említett módon áthidalja, képes az eseményeket a komancsok szemszögéből leírni, és az európai források felhasználása nála nem azt jelenti, hogy az európaiak nézőpontjából kiindulva gondolkozna. A szöveg felépítése vi-

lágos: a nagyobb fordulópontoknál, új időszakok kezdetével új fejezetek kezdődnek, amelyek akár önálló cikkeként is megállnák a helyüket, mivel jól végigvezetett, ke-
rek leírást adnak a tárgyalt eseményekről. Ezenkívül a munka mélységét, az író mélyreható kutatásait jelzi, hogy az ötszáz oldalas mű harminc oldalnyi irodalomjegyzéket és nyolcvan oldalnyi jegyzetet tartalmaz.

MOLNÁR DÁNIEL MÁRTON